

1

DE GEORGIËR EN HET SCHOOLMEISJE

Nadja en Stalin waren veertien jaar lang getrouwd geweest, maar hun relatie reikte verder doordat het huwelijk volledig in het bolsjewisme was ingebed. Ze deelden de ervaring van een ondergronds leven, hadden Lenin van dichtbij meegemaakt tijdens de revolutie en vochten samen in de burgeroorlog. Stalin kende Nadja's familie al dertig jaar en ontmoette haar voor het eerst in 1904 toen ze drie jaar oud was. Hij was op dat moment 25 jaar en sinds zes jaar marxist.

Jozef Vissarionovitsj Dzjoegasjvili was niet geboren op 21 december 1879, Stalins officiële verjaardag, 'Soso' werd in werkelijkheid meer dan een jaar eerder, op 6 december 1878 geboren in een klein huisje (dat nog steeds bestaat) als zoon van Vissarion, ook wel 'Beso' genoemd, en zijn vrouw Jekaterina, 'Keke', geboren Geladze. Zijn geboorteplaats Gori, een kleine stad aan de oever van de rivier de Koera, lag in de romantische, bergachtige en on-Russische provincie Georgië, een klein land op duizenden kilometers afstand van de tsaristische hoofdstad. Het lag dichterbij Bagdad dan bij Sint-Petersburg.* Westerlingen staan er vaak niet bij stil hoe uitheems Georgië eigenlijk was. Gedurende duizenden jaren was het een onafhankelijk koninkrijk geweest met een eigen oude taal, tradities, keuken en literatuur. Het was tussen 1801 en 1878 steeds verder door Rusland bezet geraakt. Met zijn zonnige klimaat, clans die bloedige vetes uitvechten, liederen en wijngaarden lijkt het eerder op Sicilië dan op Siberië.

Soso's vader was een gewelddadige, drinkende, rondreizende schoenlapper die zowel Soso als Keke ongenadig sloeg. Op haar beurt, herinnerde het kind zich later, roste zij Beso 'af en toe genadeloos af'. Soso wierp een keer een dolk naar zijn vader. Stalin herinnerde zich hoe zijn moeder tijdens een drinkgelag woedend werd op Beso en pater Tsjarkviani, de plaatselijke priester: 'Vadertje, zorg ervoor dat mijn man geen dronkaard wordt, want het zal de ondergang van ons gezin worden.' Keke gooide Beso het huis uit. Stalin was trots op haar 'sterke wilskracht'. Toen Soso door Beso onder dwang naar Tbilisi was gehaald om als leerling-schoenmaker te gaan werken, hielpen

* Dit was Saddam Hoessein, een boerenzoon die slechts een paar honderd kilometer van Gori geboren werd, niet ontgaan. Een Koerdische leider, Mahmoud Osman, die in het verleden onderhandelingen met hem voerde, merkte op dat Saddams studeer- en slaapkamer vol stonden met boeken over Stalin. Stalins geboorteplek, het eenvoudige huisje in Gori, is nu ingesloten door een groteske tempel met witmarmeren pilaren, die gebouwd is door Lavrenti Beria, en nog steeds het middelpunt van de Stalin Boulevard, vlak bij het Stalinmuseum.

de priesters Keke om hem weer naar huis terug te doen keren.

Stalins moeder waste voor de lokale kooplieden. Ze was vroom en onderhield nauwe betrekkingen met de priesters die haar op hun beurt beschermden. Maar ze was ook werelds en sensueel: als alleenstaande vrouw zonder geld zal ze hoogstwaarschijnlijk toegegeven hebben aan de verleiding om de geliefde van een van haar werkgevers te worden. Dit bevestigt de legende dat het vaderschap van beroemde mannen vaak in duister gehuld is. Het is niet onmogelijk dat Stalin het kind is van zijn peetvader Koba Egnatasjvili, een welvarende herbergier, officier en amateurworstelaar. Later beschermde Stalin de twee zoons van Egnatasjvili met wie hij tot zijn dood bevriend is gebleven, en herinnerde hij zich op oudere leeftijd nog Egnatasjvili's bekwaamheid op het gebied van worstelen. Toch zal men moeten toegeven dat ook 'grote mannen' soms gewoon door hun eigen vader verwekt zijn. Stalin leek erg op Beso, maar hij beweerde zelf ooit dat zijn vader een priester was.

Stalins tweede en derde teen van zijn linkervoet waren vanaf zijn geboorte aan elkaar gegroeid. Hij had een pokdalig gezicht als gevolg van een pokkenaanval en beschadigde later zijn linkerarm, waarschijnlijk bij een ongeluk met een rijtuig. Hij groeide op tot een bleke, gedrongen en norske jongeman met honingkleurige ogen en dik zwart haar; een *kinto*, een Georgische straatjongen. Hij was uitzonderlijk intelligent en zijn ambitieuze moeder wilde dat hij priester werd, misschien net zoals zijn echte vader. Stalin schein later over op dat hij op vijfjarige leeftijd had leren lezen door te luisteren naar pater Tsjarkviani, die het alfabet uitlegde. De vijfjarige Jozef hielp vervolgens Tsjarkviani's dertienjarig dochtertje met lezen.

In 1888 ging hij naar de kerkschool in Gori en in 1894 won hij glansrijk een 'beurs van vijf roebel' voor het seminarie in Tbilisi, de hoofdstad van Georgië. Stalin vertelde later aan een vertrouweling: 'Mijn vader kwam erachter dat ik naast mijn beurs ook nog vijf roebel bijverdiende als koorknaap... op een keer ging ik ergens naar toe en toen stond hij me op te wachten: "Jongeman, mijnheer," zei Beso, "je vergeet je vader... wees niet zo gemeen als je moeder en geef mij ten minste drie roebel!"

'Schreeuw niet zo!' antwoordde Soso, 'als je niet onmiddellijk weggaat roep ik de nachtwaker!' Beso sloop weg.* Hij kwam rond 1910 om het leven tijdens een vechtpartij.

Stalin stuurde soms geld naar zijn moeder, maar hield verder afstand van Keke, die met haar droge humor en ruwe discipline zoveel op hem leek. Er bestaat erg veel amateurpsychologie over Stalins jeugd, maar zeker is dat hij opgegroeide in een door priesters beïnvloed huishouden, dat hij beschadigd is door geweld, onzekerheid en verdachtmakingen, maar bezielde werd door de lokale tradities van religieuze dogma's, bloedvetes

* Ik wil Gela Tsjarkviani bedanken voor het feit dat ze de ongepubliceerde memoires van haar vader, Candide Tsjarkviani, eerste secretaris van de Georgische partij van 1938 tot 1951, heeft laten inzien. Op oudere leeftijd besteedde Stalin uren aan verhalen over zijn jeugd, die hij aan Tsjarkviani vertelde. Tsjarkviani schrijft dat hij heeft geprobeerd het graf van Beso op het kerkhof in Tbilisi te vinden, maar dat dat niet gelukt is. Hij vond foto's waar Beso op zou staan, maar Stalin ontkende dat degene op de foto zijn vader was. De familie Egnatasjvili ontkent overigens dat de herbergier zijn vader zou zijn.

en romantische rovers. ‘Stalin hield er niet van om over zijn jeugd en zijn ouders te praten’, maar het lijkt zinloos om zijn karakter uitputtend te analyseren. Hij was emotioneel onvolgroeid en het ontbrak hem aan medegevoel, maar zijn zintuigen waren overgevoelig. Hij was abnormaal, maar Stalin had algauw door dat politici zelden normaal zijn. ‘De geschiedenis staat bol van abnormale mensen,’ schreef hij later.

Op het seminarie heeft hij zijn enige echte opleiding gevolgd. Het schoolse onderricht op de kostschool en de ‘jezuïtische methode’ van ‘toezicht, spionage, inbreuk op het innerlijke leven en het schenden van gevoelens’ boezemde weliswaar afkeer in, maar maakte zo’n grote indruk dat Soso de rest van zijn leven heeft besteed aan het vervolmaken van deze stijl en methode. De autodidactische Stalin werd aangemoedigd tot lezen, maar werd al in het eerste jaar van het seminarie atheïst. ‘Ik had een paar vrienden,’ zei hij, ‘en er ontspoon zich een verbitterd debat tussen ons en de gelovigen!’ Spoedig zou hij het marxisme omarmen.

In 1899 werd hij van het seminarie gestuurd. Hij werd lid van de Russische Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (RSDRP) en beroepsrevolutionair. Hij nam de *nom de revolution* ‘Koba’ aan die gebaseerd was op een held uit de roman *De landverrader* van Aleksandr Kazbegi, een doortastende, wraakzuchtige Kaukasische bandiet. Hij combineerde de wetenschap van het marxisme met zijn verbeeldingskracht die hij stimuleerde door het schrijven van romantische gedichten, die in het Georgisch gepubliceerd zijn. Dit was nog voordat hij als weerman bij het Meteorologisch Instituut in Tbilisi ging werken, de enige baan die hij ooit heeft gehad voordat hij in 1917 een van de heersers van Rusland werd.

Koba was overtuigd van de algemene geldigheid van het marxisme, ‘een filosofisch systeem’ dat goed aansloot bij de obsessieve rechtlijnigheid van zijn karakter. De klassenstrijd paste ook uitstekend bij zijn eigen melodramatische strijdvaardigheid. De paranoïde geheimzinnigheid van de intolerante en overgevoelige bolsjewistische cultuur sloot naadloos aan bij Koba’s onafhankelijke karakter en talent voor intriges. Koba stortte zich in de ondergrondse wereld van revolutionaire politiek: een voedzame mix van samenzwerende intriges, ideologische muggenzifterij, wetenschappelijk onderricht, partijruzies, liefdesaffaires met mederevolutionairen, infiltratie van de politie en organisatorische chaos. Deze revolutionairen met de meest uiteenlopende achtergrond – Russen, Armeniërs, Georgiërs en joden, arbeiders, edelen, intellectuelen en waaghalzen – organiseerden stakingen, verspreidden drukwerk, belegden vergaderingen en pleegden diefstallen. Hoewel ze verbonden waren door de obsessieve studie van marxistische literatuur, was er altijd een tweedeling tussen de intellectuele ‘bourgeois’ emigranten waar Lenin toe behoorde en de doorgewinterde activisten in Rusland zelf. Het ondergrondse leven, altijd op reis en vol gevaren, vormde de levenservaring van niet alleen Stalin, maar van al zijn kameraden. Dit verklaart veel over wat later zou gebeuren.¹

In 1902 verdiende Koba zijn eerste sporen en werd gearresteerd en naar Siberië verbannen, de eerste van zeven verbanningen waaruit hij zesmaal wist te ontsnappen. Deze

verbanningen waren niet te vergelijken met de onmenselijke concentratiekampen van Stalin zelf: de tsaren waren onbekwame politieagenten. Het waren bijna leesvakanties in een afgelegen Siberisch dorp met slechts een politieagent in deeltijdfunctie als bewaking. Tijdens deze verbanningen leerden de revolutionairen elkaar goed kennen (en haten), corresponderden ze met de kameraden in Sint-Petersburg of Wenen, discussieerden over diepzinnige vraagstukken als het dialectisch materialisme en kregen verhoudingen met plaatselijke meisjes. Als de roep om vrijheid of revolutie te groot werd, ontsnapten ze over de *taiga* naar een nabijgelegen treinstation. Tijdens de verbanningen begon Koba's gebit achteruit te gaan, een bron van pijn waar hij de rest van zijn leven last van zou blijven houden.

Koba steunde Vladimir Lenin en zijn oorspronkelijke werk *Wat te doen?* gretig. Deze dominante politieke genius combineerde de machiavellistische machtspolitiek met het meesterschap van de marxistische ideologie. Lenin speelde handig in op het schisma binnen de revolutionaire stromingen en richtte zijn eigen bolsjewistische partij op. Zijn boodschap was dat een oppermachtige partij van beroepsrevolutionairen de macht kon overnemen namens de arbeiders en vervolgens in hun naam zou regeren als 'dictatuur van het proletariaat' totdat dit niet langer nodig was, omdat het socialisme bereikt zou zijn. Lenins visie op de partij als de 'voorhoede' van 'een proletarisch leger... een groep van vechtende leiders', zette de militaristische toon van het bolsjewisme.²

Toen Koba in 1904 naar Tbilisi terugkeerde, ontmoette hij er zijn toekomstige schoonvader. Sergej Alliloejev was twaalf jaar ouder dan hij en een geschoold elektricien. Hij was getrouwd met Olga Fedorenko, een prachtige vrouw van Georgisch-Duitse afkomst met zigeunerbloed en een sterke wil, met een voorliefde voor verhoudingen met revolutionairen, Polen, Hongaren en zelfs Turken. Er werd gefluisterd dat Olga een verhouding had met de jonge Stalin en dat deze zijn eigen vrouw, Nadja, zou hebben verwekt. Dit is echter niet waar, want Nadja was al drie jaar oud toen Koba haar ouders leerde kennen. Maar het is meer dan waarschijnlijk dat hij een verhouding met Olga heeft gehad. Olga, die volgens haar kleindochter Svetlana 'een zwak had voor zuidelijke mannen' en beweerde dat 'Russen lomperds waren', heeft altijd een zwakke plek voor Stalin gehad. Haar eigen huwelijk was moeizaam. Volgens de familielegende heeft Nadja's oudere broer Pavel gezien dat zij zich opmaakte voor Koba. Dit soort korte verhoudingen waren heel gebruikelijk onder revolutionairen.

Lang voordat ze verliefd werden, maakten Stalin en Nadja al deel uit van de bolsjewistische familie. Bij de Alliloejevs kwamen regelmatig mannen als Kalinin en Jenoekidze, die beiden bij het diner in 1932 aanwezig waren, over de vloer. Er was nog een andere speciale band: niet veel later had Koba een ontmoeting met de Alliloejevs in Bakoe waar hij Nadja redde toen ze in de Kaspische Zee dreigde te verdrinken: een onweerlegbare romantische verbondenheid.³

Koba trouwde met Jekaterina Svanidze, een andere telg van de bolsjewistische familie. 'Kato' was een rustige, donkere en knappe dochter uit een ontwikkelde, Georgische fami-

lie. Ze was de zus van Aleksandr Svanidze, een aan het seminarie van Tbilisi afgestudeerde bolsjewiek, die zich later bij Stalins gevolg in het Kremlin aansloot. In een klein huisje bij de olievelden van Bakoe schonk Kato hem een zoon, Jakov. Maar Koba kwam slechts sporadisch en meestal onverwachts thuis.

Tijdens de revolutie van 1905 maakte de joodse journalist Lev Trotski deel uit van de Petersburgse Sovjet (de Revolutionaire raad van arbeiders en soldaten). Koba beweerde later dat hij in die tijd boerenopstanden had georganiseerd in de provincie Kartli, in Georgië. Nadat de revolutie in december 1905 door de tsaar was neergeslagen, bezocht hij een bolsjewistische conferentie in het Finse Tammerfors – waar hij voor het eerst zijn held Lenin, ‘die bergadelaar’, ontmoette. Het volgende jaar bezocht hij het partijcongres in Stockholm. Na zijn terugkeer leefde hij als een Kaukasische bandiet, die partijgelden bijeenbracht door roofovervallen en ‘onteigeningen’: op latere leeftijd scheidde hij op over ‘diefstallen... onze vrienden graaiden 250.000 roebel bij elkaar op het Jerevanplein!’⁴

Bij terugkeer in Tbilisi, na een bezoek aan Londen in verband met een congres, stierf op 25 november 1907 zijn geliefde, maar verwaarloosde Kato ‘in zijn armen’ aan tbc. Hij was diepbedroefd. Toen ze met een kleine stoet het kerkhof bereikten, kniep hij in de hand van een vriend en zei: ‘Dit mens verzachtte mijn stenen hart. Ze stierf en met haar stierven mijn laatste warme gevoelens voor de mensen.’ Hij legde zijn hand op zijn hart: ‘Het is zo leeg hierbinnen.’ Hij liet zijn zoon Jakov door Kato’s familie opvoeden. Nadat hij zich tijdelijk schuil had gehouden in het appartement van de Alliloejevs in Sint-Petersburg, werd hij weer gevangengenomen en teruggestuurd naar zijn verbanningsoord Solvytsjegodsk. In dit afgelegen oord trok hij in januari 1910 bij de jonge weduwe Maria Koezakova in, bij wie hij een zoon verwekte.*

Na weer een ontsnapping keerde Koba in 1912 terug naar Sint-Petersburg, waar hij een kamer deelde met een gezette bolsjewiek die later zijn trouwste kameraad zou worden: de 22-jarige Vjatsjeslav Skrjabin. Deze had zojuist volgens de bolsjewistische traditie een revolutionaire naam aangenomen en noemde zich voortaan ‘Molotov’ – de hamer. Ook Koba had ondertussen een schuilnaam aangenomen: in 1913 ondertekende hij voor het eerst een artikel met de naam ‘Stalin’ – man van staal. Het was geen toeval dat ‘Stalin’ bijna hetzelfde klonk als ‘Lenin’. Misschien had hij de naam al eerder gebruikt en heeft hij de naam afgeleid van Loedmilla Stal, een ‘mollige, knappe’ bolsjewiek met wie hij een verhouding heeft gehad.⁵

Deze ‘wonderbaarlijke Georgiër’, zoals Lenin hem noemde, werd in 1912 aan het eind van de Praagse conferentie in het Centraal Comité van de partij opgenomen. In novem-

* Deze zoon, Konstatin Koezakov, genoot weinig voorrechten. Wel wordt beweerd dat hij tijdens de zuiveringen onder verdenking kwam te staan en een beroep deed op zijn eigen vader, die ‘afblijven’ op zijn dossier schreef. Maar wellicht was dat alleen omdat hij de zoon was van een vrouw die aardig tegen hem was geweest tijdens zijn ballingschap. In 1995, na een succesvolle carrière als leidinggevende bij de televisie, maakte Koezakov zich in een artikel met de titel ‘Zoon van Stalin’ bekend: ‘Al van jongs af aan wist ik dat ik de zoon van Stalin was.’ Er was hoogst waarschijnlijk nog een kind uit een latere verbanning.

ber reisde Koba Stalin van Wenen naar Kraków om Lenin te ontmoeten en logeerde hij bij hem. De leider begeleidde zijn scherpzinnige volgeling bij het schrijven van een artikel dat de bolsjewistische politiek toelichtte met betrekking tot de gevoelige nationalistische kwestie, vanaf dat moment Stalins specialisme. In 'Marxisme en het nationale vraagstuk' pleitte hij ervoor om het Russische Rijk bijeen te houden. Het gaf hem ideologisch prestige en het vertrouwen van Lenin.

'Heb jij alles zelf geschreven?' vroeg Lenin hem (volgens Stalin).

'Ja... Heb ik fouten gemaakt?'

'Nee, integendeel, het is geweldig!' Dit was zijn laatste buitenlandse reis tot de conferentie van Teheran in 1943.

In februari 1913 werd Stalin opnieuw gearresteerd en kreeg hij een verdacht lichte vorm van verbanning: was hij misschien een agent van de geheime politie van de tsaar, de Ochrana? De geruchten over Stalins eventuele dubbelrol gaven wel een heel naïef beeld van het ondergrondse leven: de revolutionairen werden verward met Ochrana-spionnen, maar in werkelijkheid waren het vaak dubbel- of driedubbelspionnen.* Koba had er geen enkel probleem mee om collega's die tegen hem waren te verraden – maar, zoals de archieven van de Ochrana laten zien, hij bleef een fanatieke marxist – en dat is waar het werkelijk om ging.

Stalins laatste ballingschap begon in 1913 in het verafgelegen, koude noordoosten van Siberië, waar de plaatselijke boeren hem de bijnaam 'pokdalige Jo' gaven. Omdat men nieuwe ontsnappingen vreesde, werden de ballingen afgevoerd naar Koerejka, een verlaten dorp in Toeroechansk, ten noorden van de poolcirkel. Vanwege zijn kwaliteiten als visser dichtte de lokale bevolking hem magische krachten toe en hij nam een nieuwe minnares. Stalin schreef jammerlijke brieven aan Olga en Sergej Alliloejev: 'De natuur in dit vervloekte oord is zo armzalig.' En hij bedelde om een ansichtkaart: 'Ik verlang zo naar beelden van de natuur, al is het maar op papier.' Vreemd genoeg was het ook een gelukkige tijd, misschien wel een van de gelukkigste uit zijn leven, want hij haalde de wapenfeiten tijdens deze verbanning nog tot aan zijn dood op. In het bijzonder een jachtexpeditie waarbij hij op ski's de *taiga* inging, veel patrijzen ving en op de terugweg bijna doodvroom.⁶

De militaire blunders en de voedseltekorten tijdens de Eerste Wereldoorlog maakten onverbiddelijk een einde aan de monarchie, die tot verrassing van de bolsjewieken in februari 1917 plotseling ineenzakte en vervangen werd door een 'voorlopige regering'. Op 12 maart bereikte Stalin de hoofdstad en bezocht hij de Alliloejevs: opnieuw vroegen

* In zijn recente *The Secret File of Joseph Stalin* beweert Roman Brackman dat de hele Terreur een poging van Stalin was om iedereen die van zijn dubbelrol afwist, uit te schakelen. In werkelijkheid waren er vele redenen voor de terreur, hoewel Stalins karakter waarschijnlijk een belangrijke drijfveer was. Stalin liquideerde veel mensen die hem vanaf het begin hebben gekend, maar op raadselachtige wijze spaarde hij het leven van anderen. Hij bracht ook meer dan een miljoen slachtoffers om die niets van zijn verleden wisten. Brackman geeft overigens een uitstekend verslag van de intriges en het verraad van het ondergrondse leven.

Nadja, ondertussen een aantrekkelijke brunette van zestien jaar, haar zus Anna en haar broer Fjodor de teruggekeerde held naar zijn avonturen. Toen ze hem per tram vergezelden naar het kantoor van de *Pravda*, riep hij:

‘Vergeet niet om een kamer voor me vrij te houden in het nieuwe appartement.’ Hij trof Molotov aan, die bezig was de *Pravda* te redigeren, een taak die hij zich onmiddellijk zelf toe-eigende. Waar Molotov voor een radicale anti-regeringslijn koos, waren Stalin en Lev Kamenev, geboren Rosenfeld en een van Lenins trouwste kameraden, meer verzoenend van aard. Lenin, die op 4 april in Sint-Petersburg aankwam, verwierp Stalins aanpak echter. In een zeldzaam excuus aan Molotov gaf Stalin later toe:

‘Jij stond dicht bij Lenin...’ Toen Lenin naar Finland moest ontsnappen om een arrestatie te voorkomen, verborg Stalin hem bij de Alliloejevs, schoor zijn baard af en begeleidde hem persoonlijk totdat hij in veiligheid was. ‘s Avonds bleven de zusjes Anna, die voor het hoofdkwartier van de bolsjewistische partij werkte, en Nadja vaak op hem wachten. De Georgiër amuseerde hen met het nadoen van politici en het voorlezen van Tsjechov, Poesjkin of Gorki, zoals hij dat later ook voor zijn zoons zou doen.⁷ Op 25 oktober 1917 voerde Lenin de bolsjewistische staatsgreep uit.

Stalin mocht in die dagen wellicht een ‘grijze muis’ zijn geweest, maar hij was wel Lenins eigen muis. Trotski gaf toe dat alle contacten met Lenin via Stalin liepen, omdat deze minder belangrijk voor de politie was. Toen Lenin een nieuwe regering samenstelde, richtte Stalin zijn commissariaat van Nationaliteiten in met één secretaris, de jonge Fjodor Alliloejev en één typiste – Nadja.⁸

In 1918 vochten de bolsjewisten een strijd op leven en dood om te overleven. Onder druk van de snel oprukkende Duitse troepen werden Lenin en Trotski gedwongen de Vrede van Brest-Litovsk af te sluiten, waarbij de Oekraïne en de Baltische staten aan de *Kaiser* werden overgedragen. Na de ineenstorting van Duitsland grepen de Britten, Fransen en Japanse troepen in, terwijl de Witte Legers zich verzamelden om het wankelende regime omver te werpen. Het bolsjewistische regime besloot de hoofdstad van Sint-Petersburg naar Moskou te verplaatsen waar het minder kwetsbaar zou zijn. Lenins belegerde rijk slonk langzaam ineen tot de omvang van het middeleeuwse Moskovië. In augustus raakte Lenin bij een moordaanslag gewond, waarna de bolsjewisten een golf van terreur ontketenden. In september riep Lenin, inmiddels hersteld, Rusland uit tot een ‘militaire vesting’. Zijn meest meedogenloze vertegenwoordigers waren Stalin en Trotski, de volkscommissaris van Oorlog en de oprichter en aanvoerder van het Rode Leger. Dit waren de enige twee leiders die zonder afspraak toegang hadden tot Lenins kantoor. Toen Lenin een uitvoerend en besluitvormend orgaan met slechts vijf leden oprichtte, het Politieke Bureau of Politbureau genaamd, werden beiden hier lid van. De bebrilde joodse intellectueel Trotski was de held van de revolutie, de tweede man na Lenin, terwijl Stalin eerder een onbehouwen provinciaal leek. Maar Trotski’s bevoogdende grandeur krenkte de onbesproken ‘oude illegalen’ uit de regio’s, die meer ophadden met de praktisch ingestelde Stalin. Deze zag in Trotski zijn belangrijkste obstakel naar de top.

De stad Tsaritsyn speelde een beslissende rol in Stalins loopbaan – en in zijn huwelijk. In 1918 dreigde de strategische stad aan de Wolga, de doorvoerhaven van graan (en olie) uit de noordelijke Kaukasus en de doorgang naar het zuiden vanuit Moskou, in handen van de Witten te vallen. Lenin stuurde Stalin als directeur-generaal van de voedselvoorziening voor zuidelijk Rusland naar Tsaritsyn. Maar Stalin wist al gauw de status van secretaris te verwerven met vergaande militaire bevoegdheden.

In een gepantserde trein met vierhonderd Roodgardisten, Fjodor Alliloejev en zijn tienertypiste Nadja stoomde Stalin richting Tsaritsyn, waar hij op 6 april aankwam. Hij trof de stad in ontredderde staat en vol verraad aan. Stalin liet zien hoe je dit soort zaken aanpakte door iedere verdachte contrarevolutionair neer te schieten. ‘Een meedogenloze zuivering,’ schreef Vorosjilov, ‘met ijzeren hand geleid.’ Lenin gaf hem opdracht om nog onbarmhartiger en meedogenlozer op te treden. Stalin antwoordde:

‘Je kunt erop rekenen dat wij nergens voor terug zullen schrikken.’ Bij deze gelegenheid kwam Stalin tot de overtuiging dat de dood het meest effectieve en simpelste politieke middel was. Hij was echter niet de enige die zo dacht: tijdens de burgeroorlog omarmden de bolsjewieken met hun leren jassen en laarzen en pistolen in hun holsters, een cultus van geweld, een onmenselijke machocultuur die ook Stalin zich eigen maakte. In Tsaritsyn ontmoette hij Vorosjilov en Boedjonny, die beiden bij het diner op 8 november 1932 aanwezig waren. Hij sloot vriendschap met hen en zij vormden de kern van zijn politieke en militaire bondgenoten. Toen in juli de militaire situatie verslechterde, nam Stalin eigenhandig de leiding van het leger over: ‘Ik moet meer militaire armslag hebben.’ Dit soort leiderschap was nodig om de revolutie te laten overleven, maar het was tevens een uitdaging aan Trotski, die het Rode Leger had opgebouwd met behulp van zogenoemde ‘militaire experts’, oud-officieren uit het tsaristische leger. Stalin wantrouwde deze bruikbare overlopers echter en schoot ze dood wanneer hij de kans kreeg.

Hij resideerde in de luxueuze restauratiewagen die ooit aan een zigeunerzanger had toebehoord en die bekleed was met lichtblauwe zijde. Hier werden Stalin en Nadja waarschijnlijk geliefden. Zij was zeventien en hij negenendertig jaar. Het moet een spannend en angstaanjagend avontuur geweest zijn voor een schoolmeisje. Toen ze in Tsaritsyn aankwamen, gebruikte Stalin de trein als hoofdkwartier; vanuit de trein gaf hij leiding aan de schietpartijen van de Tsjeka. Het was een tijd waarin vrouwen hun man vergezelden naar het slagveld: Nadja was niet de enige. Ook de vrouwen van Vorosjilov en Boedjonny waren in Tsaritsyn.

Stalin en zijn ijzervreters vormden een militaire oppositie tegen Trotski, die zij veelbetekenend een ‘operettebevelhebber, een kletskaus, ha, ha, ha!’ noemden. Toen hij een groep van Trotski’s ‘specialisten’ arresteerde en ze gevangenzette op een boot in de Wolga, maakte Trotski daar ernstig bezwaar tegen. De boot zonk met alle opvarenden aan boord. ‘De dood lost alle problemen op,’ schijnt Stalin gezegd te hebben, ‘geen man, geen probleem.’ Het was de bolsjewistische manier van handelen.*

* Stalin leek het verhaal van de gezonken boot later te bevestigen in een fascinerende brief aan Vorosjilov: ‘Die zomer na de moordaanslag op Lenin... maakten we een lijst van officieren die we in de Manege verza->

Lenin riep Stalin terug. Het was niet van belang dat door zijn toedoen de situatie verslechterde, dat hij de ‘tsaristische expertise’ om zeep had geholpen of dat hij zich omringd had met een bende waaghalzen. Stalin was meedogenloos geweest – de genadeloze onderdrukking die Lenin voor ogen had. Maar de *kinto* had ook een glimp opgevangen van de roem van de generalissimo. Daarnaast waren zijn vijandschap met Trotski en de verbondenheid met de ‘Tsaritsyngroep’ leerzaam voor hem geweest; hij bewonderde misschien hun machoachtige, ‘voor de duivel niet bange’ moed, een eigenschap die hijzelf miste. Zijn afkeer voor Trotski werd een van de voornaamste drijfveren in zijn leven. Na zijn terugkeer trouwde hij met Nadja en betrokken zij met de rest van de familie Alliloejev een eenvoudige flat in het Kremlin en later een fraaie datsja met de naam Zoebalovo.⁹

In mei 1920, na de inname van Kiëv door de Polen, werd Stalin benoemd tot politiek commissaris van het zuidwestelijke front. Het Politbureau gaf opdracht Polen te veroveren om de revolutie in westelijke richting te verspreiden. De bevelhebber van het westelijke leger dat optrok richting Warschau, was een briljante jongeman, Michail Toechatsjevski. Toen Stalin opdracht kreeg Toechatsjevski met zijn cavalerie te steunen, weigerde hij dit totdat het te laat was. De vendetta die uit deze mislukking voortvloeide, eindigde zeventien jaar later in een bloedbad.¹⁰

In 1921 toonde Nadja haar bolsjewistische soberheid door zelf naar het ziekenhuis te lopen waar een zoon geboren werd, Vasili. Vijf jaar later werd hun dochter Svetlana geboren. Ondertussen werkte Nadja als typiste op het kantoor van Lenin, waar ze haar nut zou bewijzen in verband met de komende intriges.

De voorhoede van de bolsjewieken bestond uit een meedogenloze kern van met bloed besmeurde jongemannen. Het was een kleine, geïsoleerde minderheid, die een uitgestrekt, verwoest rijk regeerde dat omringd werd door vijanden. Hoewel Lenin de boeren en arbeiders minachtte, was hij toch verbaasd over het gebrek aan steun dat hij van hen ontving. Lenin stelde dan ook voor om één orgaan op te richten voor het tot stand brengen van het socialisme: de Partij. Het was de beschamende kloof tussen werkelijkheid en aspiratie, die van de partij iets quasi-religieus maakte, waarin ideologische zuiverheid voorop stond en een noodzakelijke militaire discipline heerste.

Om dit merkwaardige dilemma het hoofd te bieden werd een bijzonder systeem ontworpen en ontwikkelde men een speciale kijk op de wereld. Het hoogste orgaan in de partij was het Centraal Comité dat ongeveer zeventig functionarissen telde, die aanvankelijk jaarlijks, maar later minder frequent, op het partijcongres werden gekozen. Het Centraal Comité koos een klein Politbureau, een superoorlogskabinet dat de politiek bepaalde, en een secretariaat met drie secretarissen die de partij leidden. Zij stuurden de

melden... om ze allemaal dood te schieten. Dus het bootincident was niet het resultaat van een strijd tegen de militaire specialisten, maar een blijk van macht van het centrum...’ Vijf latere maarschalken uit de Tweede Wereldoorlog vochten in Tsaritsyn. In oplopende bekwaamheid: Koelik, Vorosjilov, Boedjonny, Timosjenko en Zjoekov, hoewel deze laatste er pas in 1919 aankwam, toen Stalin al vertrokken was.

traditionele regering, zodat er een radicaal, gecentraliseerd eenpartijstelsel ontstond. Michail Kalinin, geboren in 1875 en de enige echte boer in de leiding, die bekendstond als 'de Dorpsoudste', werd in 1919 het staatshoofd.* Lenin leidde het land als premier, de voorzitter van een raad van volkscommissarissen, een kabinet waarvan de ministers de orders van het Politbureau uitvoerden. Binnen het Politbureau bestond een soort van democratie, maar na de burgeroorlog verbood Lenin facties binnen de partij. De partij rekruteerde overhaast miljoenen nieuwe leden, maar waren deze wel te vertrouwen? Geleidelijk nam een autoritaire, bureaucratische dictatuur de plaats in van het eerlijke debat uit de jaren ervoor, maar in 1921 herstelde de gewiekste en praktisch ingestelde Lenin gedeeltelijk het kapitalisme, een compromis dat de Nieuwe Economische Politiek (NEP) heette en bedoeld was om het regime te redden.

In 1922 bewerkstelligden Lenin en Kamenev de benoeming van Stalin tot secretaris-generaal – of *gensek* – van het Centraal Comité, dat de partij leidde. Stalins secretariaat werd de machinekamer van de nieuwe staat en bekleedde hem met toenemende macht. Dit demonstreerde hij tijdens de zogenoemde 'Georgische kwestie' waarbij hij en Sergo (Ordjonikidze) Georgië annexeerden, dat zich had losgemaakt van het Russische rijk. Vervolgens legde hij zijn wil op aan de onafhankelijke Georgische partij. Lenin walgde van deze handelwijze, maar een beroerte in december 1922 weerhield hem ervan maatregelen tegen Stalin te nemen. Het Politbureau, dat de zeggenschap over de gezondheid van zijn hoogste leider op zich nam, verbood hem om meer dan tien minuten per dag te werken. Toen Lenin toch meer wilde werken, beledigde Stalin diens vrouw Kroepkaja, een ruzie die hem bijna zijn loopbaan kostte.**

Lenin voorzag waarschijnlijk al dat Stalin zijn mogelijke opvolger zou kunnen worden en dicteerde in het geheim een testament waarin hij op Stalins ontslag aandrong. Op 21 januari 1924 kreeg Lenin een fatale beroerte. Tegen de wil van Lenin en zijn familie in, orkestreerde Stalin een doeltreffende vergoddelijking van de leider en werd zijn gebal-

* Stalin is evenmin als Lenin officieel staatshoofd van de Sovjet-Unie geweest. Kalinins functie was voorzitter van het Centraal Uitvoerend Comité, technisch gezien het hoogste wetgevende orgaan, maar hij werd in de omgangstaal 'president' genoemd. Na de grondwet van 1936 werd de titel voor het staatshoofd 'voorzitter van het Presidium van de Opperste Sovjet'. Pas in de grondwet van Brezjnev werd de titel van president toegevoegd aan de functie van secretaris-generaal van de partij. De premier was de voorzitter van de raad van volkscommissarissen. De bolsjewieken creëerden een volledig nieuw jargon voor hun nieuwe staatsvorm. Volkscommissarissen, *Narodnye Kommissary*, stonden bekend als *Narkoms*. De Raad van volkscommissarissen, de regering, had de naam *Sovnarkom*.

** Stalins ruzie met Lenins vrouw Kroepkaja krenkte de 'bourgeois' gevoelens van Lenin. Maar Stalin vond dat zijn standpunt in lijn was met de partijcultuur: 'Waarom zou ik voor haar op mijn achterste poten gaan staan? Als je met Lenin naar bed gaat, betekent dat nog niet dat je verstand hebt van het marxisme-leninisme. Alleen maar omdat ze dezelfde wc als Lenin gebruikt...' Dit leidde tot een paar klasieke grapjes over Stalin, waarin hij Kroepkaja waarschuwde dat als ze niet aan de bevelen van de partij gehoorzaamde, het Centraal Comité iemand anders tot vrouw van Lenin zou benoemen. Dat is een erg bolsjewistisch idee. Zijn gebrek aan respect voor Kroepkaja werd waarschijnlijk nog extra gevoeld door haar regelmatige geklaag over Lenins geflirt met zijn assistentes, waaronder Jelena Stasova, degene met wie Stalin dreigde als nieuwe 'echtgenote' te zullen aanstellen.

semde lichaam als een orthodoxe heilige in een mausoleum op het Rode Plein bijgezet. Stalin gaf opdracht tot deze heiligverklaring van zijn held om zijn eigen macht te vestigen.

Een buitenstaander zou in 1924 verwacht hebben dat Trotski Lenin zou opvolgen. In de bolsjewistische oligarchie werkte de betoverende faam van de zelfvoldane volkscommissaris van Oorlog echter in zijn nadeel. De haat tussen Stalin en Trotski was niet alleen persoonlijk van aard, maar ook politiek. Stalin had onder bescherming van het secretariaat zijn vertrouwelingen Molotov, Vorosjilov en Sergo naar voren geschoven. Daarnaast zorgde hij ook voor een realistisch alternatief voor Trotski's voortdurende Europese revolutie: 'socialisme in één land.' Ook de andere leden van het Politbureau, onder leiding van Grigori Zinovjev en Kamenev, Lenins trouwste kameraden, waren bevreesd voor Trotski en keerden zich tegen hem. Toen Lenins testament in 1924 bekend werd gemaakt, stelde Kamenev dan ook voor om Stalin als secretaris te handhaven. Hij was zich er duidelijk niet van bewust dat zich de komende dertig jaar geen gelegenheid meer zou voordoen om hem van deze post te verwijderen. Trotski, de zelfingenomen, revolutionaire potentiaat, was met opmerkelijk gemak verslagen. Nadat Trotski uit zijn functie als volkscommissaris van Oorlog was ontslagen, ontdekten Zinovjev en Kamenev, te laat, dat het derde lid van het triumviraat, Stalin, de werkelijke bedreiging vormde.

In 1926 slaagde Stalin erin met behulp van zijn rechtse bondgenoten Nikolaj Boecharin en Aleksej Rykov, die Lenin als premier was opgevolgd, ook Kamenev en Zinovjev opzij te schuiven. Stalin en Boecharin steunden de Nieuwe Economische Politiek (NEP), maar veel van de regionale 'hardliners' vreesden dat dit compromis het bolsjewisme zou ondermijnen, omdat er niet afgerekend werd met de vijandige boeren. In 1927 dreef een graancrisis deze tegenstelling op de spits. Het betekende het begin van een drastische, bolsjewistische aanpak van de problemen. Het land kreeg te lijden onder een gewelddadige repressie die tot de dood van Stalin zou blijven voortduren.

In januari 1928 reisde Stalin zelf naar Siberië om de terugval in de graanproductie te onderzoeken. Net als vroeger als commissaris in de burgeroorlog gelaste hij opnieuw de gedwongen levering van graan. De zogenoemde koelakken kregen de schuld van de gebrekkige oogsten. Zij werden ervan beschuldigd een deel van de oogst achter te houden in de hoop op hogere prijzen. Met een koelak werd meestal een boer bedoeld die een paar arbeiders in dienst had of koeien bezat. 'Ik schudde de partijorganen eens goed door elkaar,' zei Stalin later, maar hij ontdekte al gauw 'dat de rechtsen niet van hardhandige maatregelen hielden... zij zagen dit als het begin van een burgeroorlog in de dorpen.' Bij zijn terugkeer dreigde premier Rykov Stalin:

'We moeten een dossier van misdadige aanklachten tegen jou aanleggen!' Maar de ruige, jonge commissarissen, 'de comitésmannen' in het hart van de partij, stonden achter Stalins politiek inzake de gewelddadige graanrekwisities. Iedere winter trokken zij het land door om het graan op te eisen van de koelakken die als volksvijanden werden bestempeld. Zij realiseerden zich echter dat de NEP-politiek had gefaald: er moest een radicale, militaire oplossing voor de voedselcrisis worden gevonden.

Stalin was van nature een radicaal en ging schaamteloos aan de haal met de ideeën van de linksen die hij zojuist had verslagen. Hij en zijn bondgenoten spraken al over een laatste, nieuwe revolutie, de 'grote *perelom* of omwenteling' naar links als oplossing voor het platteland en de achterlijke economie. De bolsjewieken haatten het halsstarrige, oude platteland: er zouden nieuwe collectieve boerderijen komen die verplicht zouden worden graan te leveren dat in het buitenland verkocht moest worden. Hiermee konden dan fondsen worden gecreëerd om een industriële macht op te bouwen die in staat zou zijn tanks en vliegtuigen te produceren. De particuliere handel in voedsel werd verboden. De koelakken werden verplicht om hun graan te leveren en ze werden als speculanten vervolgd als zij hieraan niet voldeden. Geleidelijk werden alle dorpingen verplicht om in de collectieve boerderijen te gaan werken. Iedereen die tegenstand bood was een koelak, een vijand.

Op vergelijkbare wijze ontdeden de bolsjewieken zich van de gehate technische experts of 'burgerlijke specialisten', meestal ingenieurs uit de middenklasse. Terwijl ze hun eigen rode elite opleidden, intimideerden zij door middel van showprocessen iedereen die Stalins industriële plannen als onrealistisch bestempelde. De eerste processen vonden plaats in de Sjachtykolenmijn. Niets was onmogelijk. De daaropvolgende nachtmerrie leek op een oorlog zonder veldslagen, maar met een ongelooflijk groot aantal doden.¹¹ Ondertussen leefden de krijgsheren van deze strijd, Stalins partijleiders en hun vrouwen, nog als een verbazingwekkend gezellige familie in het Kremlin.